

УДК 821.161.2-3.02/.09 Кримський
DOI <https://doi.org/10.32782/modernph-2025.3.19>

РОМАН АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО «АНДРІЙ ЛАГОВСЬКИЙ» В ОПТИЦІ АВТОБІОГРАФІЗМУ

Ніконова Віра Григорівна,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри романо-германських мов
Національної академії Служби безпеки України
ORCID ID: 0000-0002-0324-4217

Стаття присвячена осмисленню поетологічно-функціональних особливостей автобіографізму у структурі роману Агатангела Кримського «Андрій Лаговський». Спираючись на усталений у вітчизняному літературознавстві погляд на автобіографізм як літературний жанр, головним героєм якого є сам автор; основи автобіографістики, що включає, окрім автобіографії, мемуари (спогади), щоденники, почасти й листування, а також автобіографічні художні твори, у дослідженні осмислюються елементи автобіографізму в романі А. Кримського.

Наведено також відгуки І. Франка, Лесі Українки та сучасних літературознавців про творчість А. Кримського. Переважно критики й дослідники літератури ідентифікують прозовий твір А. Кримського як один із найяскравіших текстів раннього українського модернізму. Це автобіографічний роман, що порушив табу на публічне обговорення таких тем, як сексуальна орієнтація і право бути собою. В українській белетристиці на той час ключові позиції займав реалізм.

Осмислення літературно-критичної рецепції роману А. Кримського «Андрій Лаговський» в історіографічному аспекті надає підстави спростувати тезу про «вакуум дослідницького інтересу» у вітчизняному літературознавстві до постаті автора твору. Стверджувати, що А. Кримський як белетрист узагалі не вписаний у канон літературної традиції, означає демонструвати незнання генези його естетико-художніх здобутків. Автобіографізм став домінантною рисою ідіостилу митця, який у прозовому творі акцентував на самопізнанні людини. Образ головного героя роману, що носить його ім'я, – Андрія Лаговського – не варто трактувати спрощено як віддзеркалену копію або натуралістичну реконструкцію реально-біографічної особистості автора. Наратив роману є яскравим зразком автопсихологізму, коли письменник-адресант структурує сюжетно-образну палітру тексту, наділяючи літературних героїв власними роздумами, почуттями тощо.

Ключові слова: Агатангел Кримський, роман, автобіографізм епістолярій, белетрист, рецепція, рецензія.

Nikonova Vira. Agathangel Krymskyi's novel "Andriy Lahovskyi" in the optics of autobiographism

The article is dedicated to the comprehension of the poetological and functional features of autobiographism in the structure of Agathangel Krymskyi's novel "Andriy Lahovskyi". Relying on the established view in Ukrainian literary studies that autobiographism is a literary genre in which the author himself is the main character, and considering the foundations of autobiographical writing, which includes not only autobiography but also memoirs, diaries, correspondence, and autobiographical fiction, the study examines elements of autobiographism in Krymskyi's novel.

The article also presents reviews by Ivan Franko, Lesya Ukrainka, and contemporary literary scholars on Krymskyi's work. Critics and literary researchers predominantly identify Krymskyi's prose work as one of the most striking texts of early Ukrainian modernism. This autobiographical novel broke the taboo on public discussion of such topics as sexual orientation and the right to be oneself. At that time, realism held key positions in Ukrainian fiction.

The literary-critical reception of Andriy Lahovskyi in a historiographical context provides grounds to refute the claim of a "vacuum of research interest" in Ukrainian literary studies regarding the author's figure. To argue that Krymskyi, as a fiction writer, is entirely excluded from the canon of literary tradition would demonstrate a lack of understanding of the genesis of his aesthetic and artistic achievements. Autobiographism became a dominant feature of the writer's idiolect, as he emphasized human self-discovery in his prose. The image of the main character, bearing his name – Andriy Lahovskyi – should not be simplistically interpreted

as a mirrored copy or a naturalistic reconstruction of the author's real-life persona. The novel's narrative is a vivid example of autopsychologism, where the writer-narrator structures the plot and imagery of the text, endowing the literary characters with their own reflections, emotions, and experiences.

Key words: Agatangel Krymskyi, novel, autobiographism, epistolary, fiction writer, reception, review.

Вступ. Наукова і художня спадщина Агатангела Кримського — українського вченого-орієнталіста, письменника, лінгвіста, етнографа, культурно-громадського діяча — десятиліттями перебувала на маргінесах наукового дискурсу. Загалом понад тисячу праць: монографії, підручники, статті, оригінальні та перекладні художні твори, що збагатили українську літературу. Водночас ім'я А. Кримського добре відоме чи не в усіх арабських і центральноазійських країнах, дружбою з ним пишалися Іван Франко та Леся Українка. Поетеса на знак поваги до вченого-поліглота (знав понад 60 мов!) присвятила йому поему «В катакомбах», ділилася з митцем своїми творчими планами, радилася з ним у сходовознавчих питаннях.

Але до відновлення державної незалежності України уявлення про А. Кримського, справжнього велетня вітчизняної науки й культури, було мізерним. Іще менше дослідницької уваги випало на долю художніх творів белетриста, зокрема й роману «Андрій Лаговський». За радянської доби чи не єдиною публікацією про А. Кримського, зокрема і про його роман «Андрій Лаговський», був літературний портрет митця, написаний О. Бабишкіним [1], та ще спорадичні згадки в передмовах і післямовах до книг вибраних творів і збірок листів вченого-орієнталіста. Упродовж останніх трьох десятиліть поволі почала зростати кількість наукових студій, присвячених осмисленню роману «Андрій Лаговський» [2–7]. Основні акценти дослідники робили на висвітленні ідейно-тематичних і стильових особливостей прозового доробку митця.

Проте об'єктом фахового осмислення автобіографічні елементи в романі А. Кримського «Андрій Лаговський» іще не стали. Отже, назріла потреба в появі дослідження на цю тему.

Мета статті. Метою статті є встановлення поетологічно-функціональних особливостей автобіографізму у структурі роману Агатангела Кримського «Андрій Лаговський».

Результати. Ж. Гюсдорф, Ф. Лежен, Дж. Олні й інші зарубіжні науковці розпочали

вивчення проблеми автобіографізму як специфічного мистецького утворення ще в середині ХХ ст. Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. у вітчизняній науці про художнє письменство питання документалістики, зокрема й автобіографізму, активно досліджували О. Галич, А. Ткаченко, В. Кузьменко, О. Свириденко, С. Михида, Ю. Горблянський, О. Фідкевич та інші.

Нині вітчизняні теоретики літератури під автобіографією розуміють «літературний жанр, головним героєм якого (у літературному сенсі) є сам автор; основа автобіографістики, що включає, окрім автобіографії, мемуари (спогади), щоденники, почасті й листування, а також автобіографічні художні твори. Усе це разом можна означити терміном «автобіографізм», тобто тією особливістю, що полягає в наповненні твору фактами із власного життя письменника» [8, с. 10].

Мистецька значущість літературної автобіографії зумовлюється пропорційним співвідношенням у ній художнього й документального параметрів. Дуже важливими також є точність фактажу, джерельної бази, достовірність зображуваних обставин і подій, які часто поєднуються з домислами, накладанням на факт авторських життєвих перипетій тощо.

Щодо наукових публікацій, присвячених вивченню белетристики А. Кримського, зокрема й проблемі автобіографізму в його романі, зауважимо: почасті з'являються висловлювання про те, що, мовляв, учений-орієнталіст як письменник майже випав із поля зору дослідників — і сучасників автора, і наступних поколінь, аж до нашого часу. Так, наприклад, Б. Пастух у статті «Роман «Андрій Лаговський» Агатангела Кримського як «історія хвороби»» [7] відзначає «спорадичну присутність його постаті у вітчизняному літературному контексті», акцентує на «вакуумі дослідницького інтересу», зокрема й у сучасному літературознавстві, говорить про те, що «постать А. Кримського відчутно обділена увагою», бо «попри спорадичні спроби осмислення його персони, у яких превалює переважно Кримський-учений, — справа далі

не посувається. Він фактично не фігурує в історії літератури, тим самим не канонізований, усунений від літературної традиції» [7, с. 64–65].

Такі міркування Ю. Горблянський трактує як «вияв поверхового знання критико-літературознавчого контексту. Тим паче, що ці тези постали у 2012 – на початку 2013 р., коли довкола імені автора роману «Андрій Лаговський» уже створився доволі-таки інтенсивний дискурс, не кажучи про попередні етапи осмислення його художнього доробку, у тому числі як белетриста» [4, с. 13]. Поділяємо цитовану думку літературознавця, оскільки насправді ніколи такої тотальної «мовчанки» довкола письменницької творчості А. Кримського не було, навіть за трагічних обставин російського царизму й радянського тоталітаризму.

Стосовно автобіографізму у творчості А. Кримського, варто констатувати, що І. Франко одним із перших спостеріг автобіографічну призму, крізь яку подає матеріал у збірці лірики «Пальмове гілля» орієнталіст, присвятивши аналізу поезії А. Кримського окрему рецензійну статтю «Наша поезія в 1901 р.»: «Кримський не повинен вмовляти нас, що його ліричні цикли не мають у собі нічого автобіографічного. Адже ж ми відразу пізнаємо його в кожному віршику.

Вже забралися у кут!

Пан професор! В вас і тут

Думи про науку!» [9, с. 192].

Свої міркування про роман А. Кримського «Андрій Лаговський», зокрема й про автобіографізм у творі, висловила також Леся Українка у своєму розлогіму листі до А. Кримського від 16 листопада 1905 р. Твір спочатку друкувався частинами, а в 1905 р. у Львові побачило світ видання, у якому були опубліковані лише перші дві частини із чотирьох. На думку адресатки листа, сам автор роману багато в чому став прототипом головного героя твору Андрія Лаговського. Леся Українка зауважила: «<...> Ви тільки мусили зробити одну неконсекветність, малюючи фігуру Вашого професора: зробили його професором математики формально» [10, с. 151].

Поетеса критикує автора роману за перебільшену увагу до фізіологічних питань людського побутування, за крайній натуралізм описів. Леся Українка не ототожнювала позицію А. Кримського із життєвим

кредо його героя Андрія Лаговського, уважала белетристику митця і вченого-орієнталіста насправді суб'єктивною, але аж ніяк не автобіографічною.

У цій же кореспонденції-рецензії Леся Українка висловила й власне розуміння специфіки автобіографізму в романі «Андрій Лаговський», яке адресат спочатку сприйняв як *une grosse indiscretion* (брутальну нескромність – В. Н.). Натомість белетрист висловив поетесі підозру в тому, що вона, як і більшість його критиків, хворіє на «автобіографоманію». У відповідь на закид автора роману в листі від 9 лютого 1906 р. Леся Українка зауважила, що вона вважає всю його «белетристику (і поезію), крім двох-трьох дрібничок, наскрізь суб'єктивною, але нітрошки не автобіографічною». «Ви, – підкреслює адресантка, – берете чуже життя і чужі Вам факти і типи, а підкладаєте під їх свою психологію і деякі незначні околиці деталі, характеристичніші для Вас, а більш ні для кого. З цих деталей Ваших «критики» виводять цілу «автобіографію» <...> Я з деталей не виводжу нічого і суб'єктивність Вашу бачу не в їх, а в *tes points de vue* (візіях – В. Н.), які Ви переносите від себе на всякі нерідні Вам типи.

Ви ставите своїх героїв у такі ситуації, в яких Ви самі не то що не були (се ще б не біда), а ніколи й не могли бути (се моє щире переконання), і все ж таки намагаєтесь, щоб вони (герої Ваші) думали і почували по-Вашому, а не по-своєму<...>» [10, с. 153–154].

Леся Українка розмежувала «біографізм» і «суб'єктивізм» у романі «Андрій Лаговський», оскільки письменник моделює своїх літературних героїв зі свого власного «я», ніби переселяє особисте суб'єктивне світобачення у психологію дійових осіб твору, «щоб вони <...> думали й почували по-Вашому, а не по-своєму» [10, с. 152–153].

Серед сучасних розробок проблеми автобіографізму в романі А. Кримського «Андрій Лаговський» варто назвати цікаву дисертаційну студію Ю. Горблянського «Художня проза Агатангела Кримського» [4], у якій здійснено дослідження белетристичної спадщини А. Кримського як знакового експериментального явища модернізації української літературної традиції. Уперше системно, комплексно й поліаспектно осмислено ево-

люцію літературно-критичної думки про художню творчість письменника в історіографічно-рецептивному та контактологічному ракурсах, проаналізовано роман «Андрій Лаговський» у контексті української художньої прози другої половини XIX – початку XX ст. із життя інтелігенції. У роботі висвітлено також специфіку автобіографізму й особливості моделювання людських характерів, окреслено специфіку автобіографізму творчості письменника, до того ж не як спрощеної натуралістичної реконструкції біографічних елементів, а як надскладної системи масок і віддзеркалень.

У романі «Андрій Лаговський» та в новелістичних текстах А. Кримського, на думку Ю. Горблянського, маємо глибоко своєрідний тип автопсихологічного художнього письма, де грані між сконструйованим персонажем або персонажами як об'єктами моделювання художньої дійсності та психофізіологічною особистістю автора почасти геть розмиті. Тому автобіографічні елементи у творчості А. Кримського потрібно інтерпретувати як автопсихологічний інтелектуалізм, у якому органічно співіснують і художній вимисел, і психофізіологічно вмотивований, докладно інтертекстуалізований автобіографічний субстрат, з інтенсивним включенням у текст наукових коментарів, полемічних асоціацій, фантомних «голосів», ретроспективних і проспективних візій тощо.

Соломія Павличко у своїй монографії про «складний світ» Агатангела Кримського пропонує дещо інші ракурси дослідження автобіографізму творчості митця. Зокрема, з огляду на схожість професійних, наукових пріоритетів ученого-орієнталіста й митця та головного героя його роману, дослідниця артикулює цікаві підказки для реципієнтів. Оглянувши наукову і творчу спадщину А. Кримського, дослідниця зробила висновок про те, що автор роману «Андрій Лаговський» «не здатний вийти за рамки свого сочистого досвіду, власної біографії» [6, с. 141].

На думку ж Віри Агеєвої, «Андрій Лаговський» – це автобіографічний роман, що став одним із ключових текстів українського модернізму та порушив табу на публічне обговорення таких тем, як сексуальна орієнтація і право бути собою [5, с. 4]. В епіцентрі оповіді – Андрій Лаговський – інтелектуал, книжник, професор математики, який, попри

роздвоєність і самотність, прагне вирватись із схимництва й аскетизму у вир сімейного щастя та високих ідеалів. Однак він шукає взаємності не серед жінок, а чоловіків. Зрештою Андрій Лаговський залишається надто залежним від тягара традицій чи просто нездатним до рішучого бунту і все ж виборює собі можливість бути «таким, як він є».

У передньому слові – «Ключі до розуміння тексту» А. Кримського – Віра Агеєва назвала твір «Андрій Лаговський» першим українським інтелектуальним романом, який «ущент зруйнував усталені ієрархії патріархальних цінностей традиційного суспільства», твором «про відчайдушну й безоглядну ревізію християнства та пошук релігійних альтернатив», «мало не маніфестом раннього українського модернізму» [5, с. 7, 22].

Отже, сучасні українські літературознавці ідентифікують найбільший прозовий твір А. Кримського як «автобіографічний роман», хоча й додають водночас риси інших жанрових модифікацій: перший український інтелектуальний роман, мало не маніфест «раннього українського модернізму» тощо.

Чи є підстави для означеного Вірою Агеєвою жанрового дефініювання «Андрія Лаговського» як автобіографічного твору? Певно, що так, адже фаховому реципієнтові нескладно в життєвих перехрестях, які подолав літературний герой А. Кримського, відшукати красномовні перегуки із життєписом самого белетриста. Зрештою, досвідчений читач зможе назвати чимало збігів у біографічному фактажі автора та його літературного героя: глибоке знання творів класичного письменства – європейських і орієнтальних митців, вільне цитування власних поезій, інтелектуальна, лінгвістична та сходинна ерудиція, безпосередні епістолярні зізнання різним адресатам із налаштуванням на «хвилю» епістолярного комуніканта, вряди-годи і промовисті автокоментарі до власних художніх творів про періоди інтелектуальної гарячкової хвилюватості, часті пароксизми (напади) знервовування (навіть аналогічні терапевтичні сеанси, бесіди із «клятимися нервищами»), численні болісні втечі в добровільне схимництво тощо, притаманні також самому творцю і його герою Андрію Лаговському.

Проте такі зіставлення мало що додадуть до розуміння текстуальної основи роману А. Кримського. На відміну від своїх сучасни-

ків, і зокрема Івана Франка, у розробці інтелектуальної проблематики А. Кримський майже не апелює до ідеологічних проблем тогочасної доби, не робить своїх персонажів, а також головного героя Андрія Лаговського, уособленням визначеної соціально-політичної доктрини (автор наголошує на тому, що лікарі заборонили професорові математики цікавитися політикою, щоб менше дратувати собі нерви). А. Кримський концентрує увагу на віддзеркаленні духовного світу героя-інтелектуала в органічних для нього обставинах і ситуаціях.

Отже, письменник своєрідно підійшов до проблеми відтворення образу освіченої людини, із чітким інтелектуальним баченням світу в художній прозі. Роман «Андрій Лаговський» – текст значною мірою новаторський із погляду техніки письма, бодай у контексті епохи українського *fin de siècle*. Не підлягає сумніву, що роман є гострим протиставленням реалістичній літературі попереднього періоду. Учений-орієнталіст і письменник А. Кримський збагатив романний жанр численними новими прийомами, що надає підстави визначити жанрову специфіку «Андрія Лаговського» як автобіографічного інтелектуального роману.

Водночас не потрібно забувати, що Андрій Лаговський – усе-таки естетично змодельо-

вана постать романної дійсності, а не просто закамуйфований, заломлений у численних дзеркалах-масках автор, який має свою життєписну дійсність, справжню біографію. А. Лаговський не є натуралістичною реконструкцією письменника, його *alter ego*, проте мислить і відчуває, як він.

Висновки. Проведений аналіз дозволив зробити висновок про те, що роман А. Кримського «Андрій Лаговський» є знаковим для вітчизняної літератури, оскільки в ньому автор один із перших започаткував інтелектуальну, експериментальну прозу нового типу, марковану елементами модернізму, тоді як в українській белетристиці тієї доби панівні «висоти» займав реалізм.

Автобіографізм став домінантною рисою ідіостилу митця, який у прозовому творі акцентував на самопізнанні людини. Образ головного героя роману, що носить його ім'я, – Андрія Лаговського не варто трактувати спрощено, як віддзеркалену копію або натуралістичну реконструкцію реально-біографічної особистості автора. Наратив роману є яскравим зразком автопсихологізму, коли письменник-адресант структурує сюжетно-образну палітру тексту, наділяючи літературних героїв власними роздумами, почуттями тощо.

Література:

1. Бабишкін О. Агатангел Кримський. Київ : Дніпро, 1967. 116 с.
2. Василюк О. Листи Лесі Українки до Агатангела Кримського. *Східний світ*. 2009. № 4. С. 79–87.
3. Випасняк Г. Між святістю та гріховністю: дилема Андрія Лаговського в однойменному романі Агатангела Кримського. *Житомирські літературні студії*. 2013. Вип. 7. С. 192–200.
4. Горблянський Ю. Художня проза Агатангела Кримського : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Львів, 2021. 252 с.
5. Кримський А. Андрій Лаговський : роман / упоряд. і передм. В. Агеєвої. Київ : Віхола, 2024. 416 с.
6. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського. Київ : Основи, 2001. 328 с.
7. Пастух Б. Роман Агатангела Кримського «Андрій Лаговський» як «історія хвороби». *Слово і час*. 2013. № 5. С. 64–69.
8. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка та ін. 2-ге вид. виправл., доповн. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
9. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 33. Київ : Наукова думка, 1982. С. 172–199.
10. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. Т. 12. Київ : Наукова думка, 1979. 696 с.

References:

1. Babyshkin, O. (1967). Ahatanhel Kryms'kyu [Agathangel Krymskyi]. Kyiv: Dnipro.
2. Vasylyuk, O. (2009). Lysty Lesi Ukrayinky do Ahatanhela Kryms'koho [Letters from Lesya Ukrainka to Agathangel Krymskyi]. *Skhidnyy svit*, 4, 79–87.
3. Vypasnyak, H. (2013). Mizh svyatytyu ta hrikhovnistyu: dylema Andriya Lahovs'koho v odnoymennomu romani Ahatanhela Kryms'koho [Between holiness and sinfulness: Andriy Lahovskyi's dilemma in the novel of the same name by Agathangel Krymskyi]. *Zhytomyrs'ki literaturni studiyi*, 7, 192–200.

4. Horblyans'kyi, Yu. (2021). Khudozhnya proza Ahatanhela Kryms'koho [Fictional Prose of Agathangel Krymskyi]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.01.01. L'viv.
5. Kryms'kyy, A. (2024). Andriy Lahovs'kyy [Andriy Lahovskyi]: roman / uporyad. i peredm. V. Aheyevoyi. Kyiv: Vikhola.
6. Pavlychko, S. (2001). Natsionalizm, seksual'nist', oriyentalizm: skladnyy svit Ahatanhela Kryms'koho [Nationalism, sexuality, orientalism: the complex world of Agathangel Krymskyi]. Kyiv: Osnovy.
7. Pastukh, B. (2013). Roman Ahatanhela Kryms'koho "Andriy Lahovs'kyi" yak "istoriya khvoroby" [Agathangel Krymskyi's novel "Andriy Lahovskyi" as a "history of illness"]. *Slovo i chas*, 5, 64–69.
8. Literaturoznavchyy slovnyk-dovidnyk (2007). [Literary Dictionary-Reference] / za red. R. Hrom'yaka ta in. 2-he vyd. vypravl., dopovn. Kyiv: VTS "Akademiya".
9. Franko, I. (1982). Zibrannya tvoriv: u 50 t. [Collected Works: in 50 volumes]. T. 33. Kyiv: Naukova dumka, 172–199.
10. Ukrayinka, L. (1979). Zibrannya tvoriv u 12 t. [Collected Works in 12 volumes]. T. 12. Kyiv: Naukova dumka.